

הרב ידידיה כהנא

בעלות הבעל בנכסי צאן ברזל

הקדמה

הנכסים שמכניסה האשה לבעלה, מתחלקים לשני סוגים. האחד נקרא נכסי מלוג, כלומר - הגוף לאשה והפירות לבעל. לא נדון בנכסים אלו במאמרנו. הסוג האחר הוא נכסי צאן ברזל, והם נכסים שנכנסים תחת אחריותו המוחלטת של הבעל, ובמקרה של גירושין או של מות הבעל - האשה מקבלת את הנכסים בחזרה, על פי שו"יים בזמן הנישואין ואם פחתו פחתו לבעל, ואם הותירו הותירו לבעל.

מטרת המאמר - להגדיר את מעמדו של הבעל בנכסים הללו, ועל ידי כך להבין את סוגיות הגמרא העוסקות בהם.

מחלוקת רבי אמי ורב יהודה

הגמרא אומרת (יבמות 10.10-10.11):

איתמר המכנסת שום לבעלה, היא אומרת כלי אני נוטלת, והוא אומר דמים אני נותן, הדין עם מי?

רב יהודה אמר הדין עמה, ורב אמי אמר הדין עמו.

רב יהודה אמר הדין עמה, משום שבת בית אביה דידה הוי. רב אמי אומר הדין עמו כיוון דאמר מר אם מתו מתו לו

ואם הותירו הותירו לו, הואיל וחייב באחריותן יאכלו.

אמר רב ספרא: מי קתני והן שלו? הואיל וחייב באחריותן קתני, ולעולם לאו דידה נינהו

מובאת כאן מחלוקת, האם בעל יכול לסלק את אשתו בזווי מנדונייתה, כאשר היא קיימת. רב אמי אומר שיכול לסלק אותה בזווי, וזאת משום שהנכסים שלו, ואינו אלא חייב חוב כספי כחוב הכתובה. אך רב יהודה (לפי הסברו של רב ספרא) סובר, שמשום שבת בית אביה, כדי שהנדוניה לא תעבור לבית אחר, תקנו שהנדוניה שייכת לאשה, ואם כן ברור שאין יכול לסלק אותה בזווי, שהרי הכלים והקרקעות שלה.

ואם כן, לפי רב יהודה, הנכסים שייכים לאשה, אלא שהבעל חייב באחריותן.

ממשיכה הגמרא (שם) לדון בדעת רב יהודה:

אמר רבא... הלכה כרב יהודה... והתניא כוותיה דרבי אמי! אמר ליה... מסתברא טעמיה דרב יהודה משום שבת בית אביה.

ההיא איתתא, דעיילה ליה לגברא אצטלא דמילתא בכתובתה. שכיב, שקלוה יתמי ופרסוה אמיתנא. אמר רבא קנייה מיתנא. אמר ליה... והא... הלכה כרב יהודה!

אמר ליה, מי לא מודה רב יהודה דמחוסר גוביינא, וכיוון דמחוסר גוביינא ברשותיה קאי. רבא לטעמיה, דאמר רבא הקדש חמץ ושחרור מפקיעין מידי שעבוד.

אמר רב יהודה. הכניסה לו שני כלים באלף זוז ועמדו על אלפיים, אחד נוטלתו בכתובתה, ואחד נותנת דמים ונוטלתו מפני שבת בית אביה...

כאן אומרת הגמרא, שאף שלפי רב יהודה "דידה הוי", הרי שעדיין הנכסים נחשבים "מחוסרי גוביינא", כלומר שייכים ליתומים, ואם אסרו את האיצטלה, אין האשה מקבלת אלא את שוויה.

אם כן צריך להבין, למי שייכים נכסי צאן ברזל? לאשה או ליתומים? ובחיי הבעל - האם לבעל או לאשה?

שיטת הרמב"ם

שיטתו

דעת הרמב"ם היא, שהבעל הוא אמנם בעלים מוחלט על הנכסים, אבל בעלות זו "אישותית" כלומר, מכיוון שהוא בעל האשה, הוא בעלים על נכסיה.

דהיינו, האישות היא היסוד²⁹⁸ לבעלותו ולאפשרויות השימוש (אכילת הפירות) שלו בנכסים. בהפקע האישות תפקע ממילא גם בעלות הבעל בנכסים.

מאידך, גם האחריות שמקבל הבעל אינה חוב רגיל או תשלום תמורת הנכסים, אלא זכות האשה בבעלה²⁹⁹, לאחריות על נכסי צאן ברזל.

הרמב"ם כותב שהנכסים שייכים לבעל, כגון לגבי שן ועין (עבדים פרק ה הל' טז):

עבדי צאן ברזל יוצאין בשן ועין אם חסרן האיש אבל לא האשה

וכן בעניין אכילת תרומה לעבדי צאן ברזל כשהאשה פסולה, כתב הרמב"ם (תרומות פרק ז הל' כ):

אלמנה לכהן גדול... עבדי מלוג לא יאכלו... ועבדי צאן ברזל יאכלו מפני שהם של בעל.

וזאת משום שבנושאים אלו צריך הכרעה בשאלה מי הבעלים באותו הרגע.

אך, נשים לב ללשונו של הרמב"ם בהגדרת זכויות הבעל (שם הל' ז):

כל נכסים שיש לאשה, בין נכסי צאן ברזל בין נכסי מלוג, הבעל אוכל כל פירותיהן בחייה, ואם מתה בחיי בעלה יורש בעלה הכל...

לכאורה אין מקום ללשון כזו ביחס לנכסי צאן ברזל, הלא אלה נכסים של הבעל! אם נאמר שזכות הבעל בנכסי צאן ברזל נובעת מהאישות ואין אלה נכסים של הבעל מצד עצמם, ברור מדוע הרמב"ם מעדיף להגדיר את בעלות הבעל דרך זכויותיו, ורק במקום בו צריך הכרעה ברורה, למי שייכים הנכסים עכשיו, כגון לגבי שן ועין או תרומה, נקט הרמב"ם לשון של בעלות. להלן נוכיח יסוד זה ברמב"ם, מהלכות שונות בעניין נכסי צאן ברזל.

ראיות

א. לסלק האשה בזויה.

הרמב"ם פסק כרב יהודה (אישות פרק כב הל' כו):

הכניסה לו שני כלים או שתי שפחות בתורת נכסי צאן ברזל ושמו אותן עליו באלף זוז, והוקרו ועמדו על אלפיים, וגירשה, נוטלת אחד באלף שלה, והשני - אם רצת שתתן דמיו ותטול משום שבח בית אביה שומעין לה.

דבר זה מתאים להגדרתנו, שבהפקע האישות נפקעת הבעלות, וממילא אינו יכול לסלק בזויה.

ב. שבח בנכסי צאן ברזל לאחר מיתה.

הרמב"ם פסק (אישות פרק יח הל' ט):

והנכסים עצמן שהן נדונייתה, נוטלת אותן בלא שבועה, ואין ליורשין בהם דין לעולם, אלא אם כן הותירו בחיי הבעל והיו נכסי צאן ברזל, שהמותר לבעל. ואם מתה האלמנה בלא שבועה יורשיה יורשים נדונייתה אף על פי שהוא נכסי צאן ברזל, ואם היה בהן מותר - המותר ליורשי הבעל.

וואים מהרמב"ם שהשבח ששכחו הנכסים לאחר מיתת הבעל שייך לאשה, שכן ממה שכתב "הותירו בחיי הבעל" משמע, שמה ששבח לאחר מיתת הבעל אינו שייך ליתומים. אם כן נראה שגם הנכסים עצמם אינם בבעלות היתומים³⁰⁰, וכפי שאמרנו - לאחר מיתת הבעל פקעה האישות, וממילא הנכסים שייכים לאשה, ולכן השבח שלה.

ג. זכויות הבעל במכירת נכסי צאן ברזל.

הרמב"ם פסק (אישות פרק כב הל' טו):

²⁹⁸ ולא הסיבה, משום שסיבה אף אם הסתלקה המסובב נשאר, ואילו יסוד - כאשר נפל היסוד, נפל הבניין.

²⁹⁹ לפי דרכנו ברמב"ם יוצא, שדין נכסי צאן ברזל והחוב תמורתו הוא דיני ולא הסכמי. ז"א חכמים תקנו מסגרת של נכסי צאן ברזל, שהכניסה אליה היא בבחירה. הדבר דומה, למשל, לדיני שומרים, שהתורה קבעה מסגרת מחייבת שהכניסה אליה היא בבחירה.

³⁰⁰ בהמשך נעמוד על הסתירה שבין הלכה זו ברמב"ם לדין של "איצטלה דפרסוה אמיתנא".

הבעל שמכר קרקע בנכסי אשתו, בין נכסי מלוג בין בנכסי צאן ברזל, לא עשה כלום.

המכירה בטלה לאלתר. ובפשטות, אינה קיימת אף לא עד הגירושין או המיתה, וזאת משום שהקניין נובע מהאישות, ואם ימכור - יפקיע את הנכסים משניהם, וממילא יסוד קניינו בנכסים, היינו, האישות שלו באשה וממילא בעלות בנכסיה - פקע.

ד. בעל כיוורש או כלוקח.

הגמרא (ב"ב קלט.) אומרת:

שלח רבין באיגרתיה: מי שמת והניח אלמנה וכת, אלמנתו ניזונת מנכסיו.

נשאת הבת - אלמנתו ניזונת מנכסיו.

מתה הבת - אמר רב יהודה בן אחותו של רבי יוסי בר חנינא, על ידי היה מעשה, ואמרו אלמנתו ניזונת מנכסיו.

אלא אמרת בשלמא יורש הוי, משום הכי.. ניזונת.. אלא אי אמרת לוקח הוי, אמאי ניזונת מנכסיו?

והגמרא מסיקה:

אלא אמר רב אשי, בעל - שוויהו רבנן כיוורש ושוויהו רבנן כלוקח. והיכא דטבא ליה עבדו ליה... .

גבי דרבין - משום פסידא דאלמנה שוויהו רבנן כיוורש.

כלומר, למרות שהבעל נחשב בדרך כלל כלוקח בנכסי אשתו, לגבי מזונות האלמנה עשו את הבעל כיוורש, וממילא תגבה ממנו, כי מלווה על פה נגבית מן היורשים³⁰¹.

אלא, שלא ברור לאיזה נכסים התכוונה הגמרא בדבריה. האם מדובר רק בנכסי מלוג, או אף בנכסי צאן ברזל?

ברמב"ם נראה, לכאורה, שהמדובר הוא אף בנכסי צאן ברזל. הרמב"ם פירש את דברי הגמרא לעניין פרנסת הבת (=נדוניה), ואלו דבריו (אישות פרק כ הל' יא):

מי שמת והניח אלמנה וכת, כבר ביארנו שמזונות האלמנה קודמין למזונות הבת. וכן אם נשאת הבת אינה נוטלת

עישור נכסים מפני מזונות האלמנה, ואפילו מתה הבת...

ברמב"ם רואים, שהוא מבין שדין הגמרא הוא לגבי פרנסה, דהיינו, אפילו לגבי נכסי צאן ברזל^{302, 303}, והאשה גובה מהם מזונותיה. וכן הסביר הח"מ (סימן קיג ס"ק יז):

כלומר, אינה נוטלת לעצמה שלא תזון האלמנה מאותן נכסים, אלא אפילו הכניסה הרבה נכסים לבעלה אין הבעל

כלוקח שנאמר אין מוציאין למזון האשה והבנות מנכסים משועבדים...

ולאו דווקא שאין הבת נוטלת עישור נכסים, והיינו במקום שיש בן, אלא אפילו לא הניח בן שהבת יורשת הכל,

אפילו הכי האלמנה קודמת במזונותיה...

ברור, שהוא הבין שאין בנכסי צאן ברזל מנגנון הקנאה רגיל תמורת חוב, אלא קניין אישותי. ולכן הגיוני שחז"ל יגדירו אותו כיוורש, שהרי הוא עומד בנכסים מכח היותו בעל האשה, כיוורש העומד במקום מורישו.

אמנם, במקרים רבים עשאוהו רבנן כלוקח³⁰⁴, אבל העובדה, שבנכסי צאן ברזל רבנן הם הקובעים את מעמדו של הבעל, מעידה כי

³⁰¹ ב"ב קעו.: "אמר רב פפא, הלכתא, מלווה על פה גובה מן היורשין...".

³⁰² פרנסה היא נכסי צאן ברזל ולא נכסי מלוג, כפי שרואים בכתובות נב: "אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בר יוחאי. מפני מה התקינו כתובת בנין דכרין, כדי שיקפוץ אדם ויתן לכתו כבנו...ועד כמה? אביי ורבא דאמרי תרוייהו, עד עישור נכסי". עישור נכסים, כידוע, הוא שיעור הפרנסה, ומכאן רואים שפרנסה היא נכסי צאן ברזל, שהרי בכתובת בנין דכרין אין מחשבים את נכסי המלוג, שאין הם כתובים בכתובה.

³⁰³ אמנם, מפשט דברי הרמב"ם משמע, שהוא מפרש את הגמרא בצורה אחרת: לא שהאלמנה גובה מהפרנסה, אלא שאין הבת נוטלת כלל עישור נכסים. מכל מקום, ראינו שהחלקת מחוקק הבין בדברי הרמב"ם, שהאלמנה גובה מהנכסים.

דברים אלה מובנים על פי ה"מגיד משנה", הטוען שמקור דברי הרמב"ם הוא בגמרא בבבא בתרא שהבאנו. ואם כן, מדובר אפילו כשהבת יורשת לבדה את הנכסים ומכניסה לבעלה את הנכסים בתור נכסי צאן ברזל, ומכאן שהאלמנה גובה. וכן הבין ה"נתיבות משפט", שמזונות האלמנה נגבים אף מנכסי צאן ברזל הובאו דבריו בבית שמואל סימן צא ס"ק ט.

³⁰⁴ עיין, למשל, בזכיה ומתנה (פרק יב הל' ב), ובעוד מקומות. והדברים מפורשים גם בגמרא בבבא בתרא שהבאנו לעיל.

אין זה קניין הסכמי רגיל, אלא אישותי-דיני³⁰⁵.

ה. העברת נכסי צאן ברזל לנכסי מלוג, ומחילה על האחריות.

הרמב"ם פסק (אישות פרק כב הל' יט):

נכסי צאן ברזל שאבדו או שנגנבו, ומחלה האשה אותם לבעלה וקנו ממנה בעדים, ייראה לי שאינה יכולה לומר נחת רוח עשיתי לבעלי. הא למה זה דומה, למי שקנו מידה שאין לה אחריות שהחזירה נכסים אלו נכסי מלוג...

והדבר תמוה: אם הנכסים שייכים לבעל ויש תמורתם חוב בלבד, אם כן מחילה על חוב אינה צריכה קניין³⁰⁶?

אך לפי דברינו, שאין כאן הקנאה תמורת חוב, אלא זכויות של הבעל באשתו לנכסיה, ובמקביל - זכותה של האשה בבעלה לאחריות על נכסי צאן ברזל.

לכן, אומר הרמב"ם, אין הפרש בין מחילה על האחריות לאחר שאבדו הנכסים לבין מחילה קודם שאבדו³⁰⁷, ועל כן אין מועילה פה מחילה, אלא צריך קניין³⁰⁸.

וכן כתב הרמב"ם (שו"ת סימן קב):

ואם הוא תובע להסיר האחריות ולמסור לה כל חפציה, אין מקבלין זאת ממנו ואין האשה חייבת לעשות זאת.

כלומר, אין הבעל יכול להכריח את האשה להפוך נכסי צאן ברזל לנכסי מלוג.

ותמה על כך הח"מ (סימן פה ס"ק ז):

וגם זה צריך עיון, דמאי שנא מכל חוב שיכול הלוח לפרוע תוך זמנו³⁰⁹...

אך לפי דברינו מיושב, שאין זה חוב רגיל, אלא זכות שיש לאשה בבעלה לאחריות על נכסי צאן ברזל. ועל כן אין הוא יכול להכריח אותה לוותר על זכותה זו.

ו. הגדרת הכנסת צאן ברזל כמכירה.

הגמרא (גיטין מד): אומרת, שהמוכר עבדו לחו"ל, קנסוהו שיוצא לחירות. ומסתפקת:

בעי רבי ירמיה: בן בבל, שנשא אשה בארץ ישראל, והכניסה לו עבדים ושפחות, ודעתו לחזור, מהו? תיבעי למאן דאמר הדין עמו (רב אמר), ותיבעי למאן דאמר הדין עמה (רב יהודה).

תיבעי למאן דאמר הדין עמה, כיוון דהדין עמה כדידה דמי, או דילמא כיוון דמשעבדי ליה לפירא כדידיה דמי.

ותיבעי למאן דאמר הדין עמו, כיוון דהדין עמו כדידיה דמי, או דלמא כיוון דלא קני ליה לגופיה כדידה דמי, תיקו.

ופסק הרמב"ם (עבדים פרק ח הלכה ז):

בן בבל שנשא אשה בארץ ישראל ודעתו לחזור, והכניסה לו אשתו עבדים ושפחות, הרי אלו ספק אם הם כמי שמכרה אותם לחוצה לארץ הואיל ויש לו פירות, או אינן כמכורין לו הואיל והגוף שלה.

ודבר זה אינו ברור, מדוע "הגוף שלה"?

לפי דברינו אפשר להבין את דעת הרמב"ם, שאין פה מכירה, שהרי האשה לא העבירה לו את הבעלות על הנכסים, אלא שמכר האישות זכה גם בנכסים, אבל "אינן כמכורין לו", ועל כן אומר הרמב"ם "הגוף שלה", כלומר שבעלותה בנכסים נשארת כמקודם,

³⁰⁵ עיין הערה 2.

³⁰⁶ עיין חושן משפט סימן רמא סעיף ב.

³⁰⁷ אמנם, הרמב"ם אומר זאת, לעניין שאינה יכולה לטעון "נחת רוח עשיתי לבעלי", אך מדבריו רואים, שגם לעניין הקניין אין הבדל ביניהם.

³⁰⁸ הדבר דומה למחילת הבעל על זכותו לפירות נכסיה, שלאחר הנישואין אין אפשרות למחול בדיבור, אלא צריך לקנות מידו, עיין כתובות פג מימתו של רב נחמן ואביי, וכן רמב"ם אישות פרק כג הל' א.

³⁰⁹ עיין ב"בית שמואל" (סימן פה ס"ק ז), שתירץ, שזה דומה לשומרים, שאין יכול לחזור בו תוך הזמן. אך זה תמוה, שהרי אינו חייב לשמור, אלא רק חייב באחריות, והרי בפשטות זה דומה לחוב.

אלא שהיא עצמה נישאה לאיש ולכן עברו אליו הנכסים.

ז. ירושת האשה בספק גירושין.

הרמב"ם פסק (נחלות פרק א הל' ט):

כבר ביארנו בהלכות אישות, שאין הבעל יורש את אשתו, עד שתכנס לרשותו... ומי שנתגרשה ספק גירושין - אין הבעל יורשה.

דבר זה מובן, אם אנו מסבירים שלפי הרמב"ם הקנין הוא אישותי, הרי שאשה שהתגרשה ספק גירושין אין בינה לבין בעלה אישות³¹⁰, ולכן בעלה אינו יורשה בוודאי.

פקיעת הבעלות ב"אישות תלויה" ברמב"ם

להלן נראה איך פסק הרמב"ם במצבים, שבהם האישות נמצאת במצב ביניים:

א. תירוץ הסתירה בין "איצטלה דפרסוה אמיתנא" לבין שבח לאחר מיתה.

בראשונה, צריך לתרץ הבנה זו, שקניין הבעל בנכסי מלוג הוא אישותי ופוקע עם פקיעת האישות, עם הגמרא של "איצטלה דפרסוה אמיתנא", הרי אם בהפקע האישות נפקעת הבעלות, כלומר, הנכסים עוברים לאשה, מדוע יכולים היתומים לאסור דבר שאינו שלהם?

ראשית, יש להעיר, שהרמב"ם לא הביא גמרא זו להלכה, וייתכן שלא פסק כך מן הטעם שאמרנו.

אך, אם לא נקבל הנחה זו, יש לתרץ את הסתירה.

ונראה לומר, שבייתומים, כל עוד לא תבעה האלמנה כתובתה³¹¹, נשארת אישות הבעל עליה³¹² ואישות זו נשארת גם בין יורשי הבעל לבין האשה.

לכן, הנכסים, שהיו בזמן הבעל, נשארו מחוסרי גוביינא ליתומים, עד שתתבע כתובתה, אבל פירות אין להם, כי אין להם אישות עם האשה מצד עצמם.

ב. דברי רב יהודה - בגירושין.

נשים לב, שדברי רב יהודה בגמרא מוסבים על מקרה של גירושין, ובמקרה זה אומר רב יהודה ש"דידה הוי" וזאת משום שבגירושין (ואולי אף בספק גירושין, על פי טענתנו לעיל) פקעה האישות באחת, שלא כמו במיתה.

ג. יבם בנכסי צאן ברזל.

חילוק זה בין גוף לפירות ב"אישות תלויה" בולט ברמב"ם בדין היבם בנכסי צאן ברזל (אישות פרק כב הל' י):

שומרת יבם - יש לה למכור וליתן בנכסים שנפלו לה כשהיא שומרת יבם ואין ליבם בפירות ואפילו בנכסי צאן ברזל שהכניסה לאחיו, עד שיכנוס.

כפי שאמרנו, היות שהקניין בנכסי צאן ברזל כפוף לאישות, ואין ליבם אישות ביבמתו, הנכסים שייכים לאלמנה, ולכן היא אוכלת פירות.

אמנם, היבם עדיף על היתומים, כי הוא יכול לשאתה בעל כרחו, בניגוד ליתומים, שאינם יכולים להכריח את האשה שלא לתבוע כתובתה, ולנתק בכך את קשר האישות. הנפקא מינה של "אישות בכח" זו היא במקרה שהיבמה מתה (שם ברמב"ם):

³¹⁰ אמנם יש עליו חוב לזון אותה, עיין גיטין ע"ד, וכן פסק הרמב"ם (אישות פרק יח הל' כה), אך העובדה היא שאין לו אישות עליה, וחוב המזונות הוא כנראה יותר מעין קנס על כך שהוא מעגן אותה כדי שיגרשנה, כפי שפירש רש"י כתובות צו: ד"ה 'כדרי זירא'.

³¹¹ ברור שמדובר בגמרא כשהיא עדיין לא תבעה כתובתה, שהרי הבעל מת רק עכשיו.

³¹² דבר זה מוכח מן הגמרא כתובות נד. "תבעוה לינשא ולא נתפייסה... מחמת פלוני בעלי יש לה מזונות, מחמת בני אדם שאינן מהוגנים לה - אין לה מזונות", וכן נראה פשט הסוגיה שם. אמנם הגמרא שם אומרת "לית הלכתא ככל הני כללי", והיא אפשר להבין שהיא חוזרת בה מהבנתה זו, אלא שתוספות שם ד"ה "לית" אומר, שתבעוה לינשא ונתפייסה - אין לה מזונות, ועולה שההבנה שמזונות נובעים מאישות גם באלמנות - קיימת. וכן כתוב בר"ן שם וברמב"ן במלחמות, לגבי תובעת מקצת כתובתה, שאין לה מזונות משום שהחציפה פניה, וזה מסייע שהבנה זו נשארת, גם אם באופן מוגבל.

מתה כשהיא שומרת יבם, יורשיה מאביה יורשין נכסי מלוג שלה וחצי נכסי צאן ברזל, ויורשי הבעל יורשין כתובתה וחצי נכסי צאן ברזל...

בדבר זה שונה, כאמור, יבמה מאלמנה, שבכל מקרה אם מתה האלמנה יורשיה נוטלים נכסי צאן ברזל ולא יורשי הבעל. וזאת משום שביתומים המשך האישות תלוי רק באלמנה, אם היא תובעת כתובתה או לא, ובמקרה שמתה זה היינו הך - הופסקה האישות ולכן אין יורשי הבעל נוטלים מנכסי צאן ברזל כלום, ואינה אלא מחוסרת גוביינא. מה שאין כן בשומרת יבם, שהמשך האישות הוא גם מצד היבם, ואין האלמנה יכולה להפקיע את הזיקה על דעת עצמה³¹³, ודומה הדבר למתה האשה בחיי בעלה, ועל כן יורשים יורשי הבעל חצי.

הנימוק שמביאה הגמרא (יבמות לח:) לדין זה³¹⁴ מתאים לדברינו:

אמר עולא: ... סיפא כשנפלו כשהיא נשואה, וקסבר עולא. זיקת נשואה עושה ספק נשואה.

והרי זה ממש כדברינו, שיש כאן מצב של אישות מסופקת, וזו הסיבה שחולקים יורשי הבעל עם יורשי האשה³¹⁵.

נקודה קשה בדברי הרמב"ם

לפי דעתנו, קשה לשונו של הרמב"ם בהלכות עבדים (פרק ח הל' ז) "שהרי הגוף שלה". אמנם עניינית ניתן להסביר בקלות את פסק הרמב"ם (כפי שעשינו לעיל) לפי שיטתנו, אך הלשון קשה.

שיטת הראב"ד והרא"ש

שיטתם

שיטת הראב"ד והרא"ש היא, שהבעל הוא הבעלים על הנכסים. אמנם הסיבה היא האישות, אך זוהי רק סיבה³¹⁶, ועד שלא תגבה האשה - הנכסים שייכים לבעל באופן מוחלט, הקניין הוא הסכמי, והתשלום הוא בחוב, שישולם בגירושין או במיתה. אלא שהנכסים משועבדים לאשה כאפותיקי.

ראיות

א. פירות וירושה ביבם.

על פסק הרמב"ם שאין ליבם פירות, ויורש חצי הנכסים, משיג הראב"ד (אישות פרק כב הל' י):

אמר אברהם, טעה בכל אלה. דכיוון דנפלו לה כשהיא תחתיו דבעל וזכה בהן הבעל, ידו עדיפא מידה, וגבי יבם ידו כידה, וחולק עמה בפירות (בנכסי מלוג), ובנכסי צאן ברזל הכל שלו ואם מתה הוא יורש אותם כעיקר כתובתה...

הראב"ד סובר, שהיות שהבעל כבר זכה בנכסי צאן ברזל והם שלו, אם כך גם בשומרת יבם הכל של היבם, ואף יאכל פירות, שהרי אין לה לגבות כתובתה עד שלא תצא מהיבם. הדבר נובע מתפיסתו, שהבעל זכה בנכסים ללא תנאי, אלא שהם משועבדים לאשה לכתובתה, ואם כן אין סיבה שלא יאכל פירות³¹⁷. כמו כן הוא סובר שיורשי הבעל יורשים את כל הנכסים ולא רק חצי, מאותה

³¹³ האתוון דאורייתא (סימן ב) מסתפק, האם זיקת יבמה היא המשך האישות הראשונה, או שהיא דין חדש. על כל פנים פשט הכתובים "לא תהיה אשת המת החוצה לאיש זר" מורה על המשכת האישות הראשונה, וכן נוטה שם לומר. על כל פנים, ברור, שלעניינים מסויימים יש המשך של האישות הקודמת.

³¹⁴ אמנם הגמרא משתמשת בנימוק זה להסביר את השוני בדין נכסי מלוג. על כל פנים ברור, שהסבר הדברים, כי נוצר פה מצב של "ספק נשואה" הוא מתאים מאד להסברנו, ומחייב את שיטת הרמב"ם כפי שהיא.

³¹⁵ הרי"ף כותב (כתובות יט. בדפי הרי"ף) שהסיבה שאין היבם אוכל פירות, היא משום שאין הוא חייב בפרקונה. אמנם לא ברור אם הרי"ף מתייחס גם לנכסי צאן ברזל. אך אף אם זו הסיבה גם בנכסי צאן ברזל, עדיין חייבים להגיע לנימוק שלנו, וזאת משום שאם הנכסים שייכים לבעל מכח קניין רגיל ולא מכח האישות - התקנה, מדוע אפשר לעכב את אכילת הפירות בנימוק שאינו חייב בפרקונה? הלא הם נכסים שלו! ולכן באמת הרא"ש והראב"ד סוברים, שאין היבם אוכל פירות נכסי מלוג, משום שזה הוא אוכל מן התקנה, אך נכסי צאן ברזל הוא אוכל מכח בעלות ולכן אין לזה קשר לפרקון.

³¹⁶ עיין לעיל הערה 1.

³¹⁷ ביתומים, אין הראב"ד חולק על הרמב"ם שהשבח שייך לאשה, וזאת משום שבאפותיקי אצל יתומים כולם מודים שהשבח שייך לבעל חוב, עיין בבא מציעא קי:, וכן בתוספות שם טו: ד"ה "כגון". מה שאין כן ביבם, שעדיין לא הגיע זמן הכתובה להגבות.

סיבה.

וכן כתב הרא"ש³¹⁸ (יבמות פרק ד סי' יג):

... אלא וודאי הכא כולי עלמא מודו, שהן בחזקת יורשי הבעל... שהיו באחריותו, אם פחתו פחתו לו, ואם הותירו - הותירו לו... והוא עיקר.

ולגבי פירות כתב הרא"ש (כתובות פרק ד סי' כב):

... אבל נכסים, שנפלו לה כשהיא תחתיו דבעל (= מלוג), אוכל יבם פירי...

ועל אחת כמה וכמה, בנכסי צאן ברזל.

ב. מכירת נכסי צאן ברזל.

על שיטת הרמב"ם, שאין מכירת הנכסים מועילה כלל, משיג הראב"ד (שם הל' טו):

אמר אברהם, לא מצאתי בנכסי צאן ברזל שלא יהא מכרו קיים, עד שיבוא לעת הגבוי אלא רשב"ג, ורבנן פליגי עליה בירושלמי³¹⁹ פרק אלמנה לכהן גדול.

כאמור, הראב"ד מבין שהבעל הוא הבעלים על הנכסים, אלא שהם משועבדים לאשה כאפותיקי, ולכן אין סיבה שלא יוכל למכור, לפחות עד זמן הגביה.

גם הרא"ש פסק כראב"ד (יבמות פרק ז סי' א):

... ובהא פסק ר"י דהמקח קיים עד שעת טריפה... וייראה, דדווקא בקרקע הוא דאמר דמכר הבעל קיים עד שעת טריפה...

ג. ירושת אשתו ספק מגורשת.

על פסק הרמב"ם, שבעל אינו יורש את אשתו כשהיא ספק מגורשת, משיג הראב"ד:

אמר אברהם: מה שאמרו במסכת גיטין בירושלמי, דומה שהוא חולק עליו. המגרש את אשתו ולנה עמו בפונדקי, בית הלל אומרים צריכה הימנו גט שני לאידא מילתא.

אמר רבי אלעזר, לירשה. כלומר, שהוא יורשה.

ומה התם דוודאי גירשה, וספק החזירה - יורשה, הכא, דוודאי אשתו היתה וספק גירשה - לא כל שכן.

הראב"ד לשיטתו³²⁰, מבין שהנכסים קנויים לבעל, ולפיכך, אם ראינו שבספק אם החזירה, שברור שהיה רגע, שהנכסים היו צריכים להגיע לאשה - הבעל יורש, קל וחומר אם ספק גירשה, שהרי הבעל הוא המוחזק וגם ה"מרא קמא", ומעולם לא היה רגע שברור שצריך להחזיר הנכסים, ולכן יורשה צריכים להביא ראיה שנתגרשה, ואם לא - יפסידו.

ד. בעל כיוורש או כלוקח.

לעיל, הבאנו את דעת הרמב"ם, שאלמנה גובה מזונות מנכסי צאן ברזל. המהרי"ק (שורש יח) כותב:

... ואם נפשך לומר, דמכל מקום יתחייב לוי לפרוע מנכסים שהכניסה לו, שתי תשובות בדבר. חדא, עד כאן לא

מיבעיא לן בשלהי יש נוחלין בבעל בנכסי אשתו אי לוקח הוי או יורש הוי אלא לענין נכסי מלוג.

אבל לענין נכסי צאן ברזל פשיטא דלוקח הוי, דהא קבל עליו אחריות וחזרו להיות כנכסי הבעל.. וכי היכי דפשיטא

לן דלוותה ואכלה ועמדה ונשאת דאין הבעל חייב לפרוע מנכסיו.. הוא הדין דפשיטא לן דאין חייב לפרוע מנכסים

שקבל עליו אחריות...

³¹⁸ פירוש זה הוא בשם רבינו תם בתוס' לח. ד"ה "ובית".

³¹⁹ את הירושלמי הזה הרמב"ם פוסק לגבי אפותיקי במלוה ולוה פרק יח הל' ד. ברור, לפי דברינו, מדוע הרמב"ם הבין, שדברי הירושלמי מוסבים על אפותיקי ולא על נכסי צאן ברזל, משום שלשיטתו אין כלל אפשרות מכירה בנכסי צאן ברזל, שכל בעלותם נובעת מהאישות. לכן סביר להניח שהבין את הירושלמי כמדובר בקרקע המשועבדת לכתובה, ומזה הסיק לכל אפותיקי.

³²⁰ על פי דברינו ברמב"ם, ניתן לתרץ את הירושלמי. שהרי במצב שלנו עמו בפונדקי יש אישות, ולכן הבעל מוחזק בנכסים, ועל יורשי האשה להביא ראיה שלא נשאה שנית בפונדקי. אך בספק מגורשת אינו כל שכן, שהריע אין אישות וכמה שכתבנו. ועיין במגיד משנה שם, מה שתירץ על דברי הרמב"ם.

כלומר, נכסי צאן ברזל הרי הם כנכסי הבעל לכל דבר, מאחר שקבל עליהם אחריות.

המהרי"ק מבסס דבריו על דברי הרא"ש בתשובה³²¹ (כלל לה סי' ז):

ראובן ששידך לאה ושלח לה סבלונות, והלכה לאה ונשאה לאחר, ועתה תובע ראובן.. הסבלונות.. והיא אומרת שאין לה ממה להחזיר כי היא אכלה וכלתה... הסבלונות...

הרא"ש מדבר על אשה שהשתדכה, וקבלה מתנות מהחתן (סבלונות), ואחר כך נשאה לאחר. החתן הראשון תובע עתה, שתחזיר לו את המתנות או ערכן. וכן פסק:

"תשובה. אם הכניסה... לבעלה נכסי מלוג ראובן גובה מהם... ופסק רי"ף ז"ל לעניין... לותה ואכלה... לא גביא מיניה, דאיהו דאפסיד אנפשיה, דלא איבעי ליה לאוזופי בלא שטרא. והאי טעמא לא שייך בסבלונות, דלאו אורחא דמלתא למעבד עליהו שטרא.. הלכך אפילו הוו הני סבלונות כמלווה על פה, גבי להו מנכסי מלוג"

אם כן גם דעת הרא"ש היא, שמלווה על פה נגבה רק מנכסי מלוג, אבל לא מנכסי צאן ברזל. ה. מחילה על חוב נכסי צאן ברזל.

על פסק הרמב"ם, שמחילה על חוב של נכסים שאבדו צריכה קניין, כתב הראב"ד:

... יצא וילמד לנערים. ואילו מחלה כל כתובתה לבעלה היינו אומרים נחת רוח עשתה לבעלה? מעתה, אפילו בלא קניין!

כלומר, הראב"ד מקשה, שמחילה זו היא בעצם מחילה על חוב, וכמו שמחילה על חוב, ואפילו על כתובה אינה צריכה קניין, אם כן אין טעם לומר שמחילה זו צריכה קניין.

דבר זה מתאים, כמוכר, לשיטתו, שנכסי צאן ברזל נקנו קניין גמור לבעל, וחוב האחריות הוא חוב ככל החובות, אלא שהנכסים מהווים אפותיקי. ואם כן אין בעייה למחול מחילה רגילה³²².

הסבר הראשונים לבעיה במכירת עבד לבעל

הגמרא בגיטין (מד:) קשה מאד על דברי הראשונים שסוברים, שנכסי צאן ברזל הרי הם כמכורים לבעל לכל דבר ועניין. להלן נראה כיצד הסבירו הראשונים את הגמרא לשיטתם³²³.

הריטב"א (שם, ד"ה או דילמא) כותב:

או דילמא כיוון דלא קני ליה גופייהו עד דיהיב דמים, כרידה דאשה דמו ולא כמכורין נינהו, ולא יצאו לחירות...

זאת אומרת, שהיות שהעבדים יחזרו לאשה בסופו של דבר, אלא אם יתן הבעל דמים, אם כן זה אינו דומה למכירה ואולי לא קנסו בכי האי גוונא. אבל באמת הוא מסכים, שיש פה מכירה, אלא שיש ספק רק לעניין זה של מוכר עבדו לחו"ל אם קנסו בכך.

ובפירוש יותר כתב שם רבינו קרשקש (ד"ה תיבעי):

וכי תימא, והא קיימא לן דאפילו למאן דאמר הדין עמה, דיוצאין בשן ועין לאיש... וכיוון שכן הרי הם מכורין לבעל...

ואיכא למימר דאפילו הכי לעניין קנס...

הראשונים הללו הסבירו, שהיות שאין תשלום תמורת המכירה, ועד שהאשה לא תמות או שיגרשנה ויסקל בזווי לא זכה סופית בנכסים, ועל כן אין מכירה זו נחשבת כמכירה לעניין שיצא העבד לחירות.

הערה: מכירת מטלטלין מנכסי צאן ברזל

³²¹ ועיין בטור שהביא דבריו בסוף סימן צא, ובפרישה שם מה שהקשה, וכנראה לא היתה לו התשובה עצמה, שכן הקושיה מתורצת בפשטות מן התשובה.

³²² ייתכן מאד שלשיטתו גם יוכל הבעל להכריח את האשה להפוך נכסי צאן ברזל למלוג בעל כרחא, כמו שהביא ה"בית שמואל" (הבאנו לעיל) בשם הריב"ש, ככל חוב שאפשר לפרוע תוך הזמן.

³²³ לא מצאתי בעניין זה התייחסות ברא"ש או בראב"ד.

בניגוד לטענה במאמר, יש מחלוקת אחת בין הרמב"ם לבין הרא"ש, שקשה על טענתנו.

הרמב"ם פסק (אישות פרק כב הל' טז):

מכר מטלטלין של נכסי צאן ברזל, אע"פ שאינו רשאי, אם מכר - ממכרו קיים.

כלומר, שמכירה במטלטלין של נכסי צאן ברזל מועילה, ואין האשה יכולה להוציא אותם מיד הלקוחות.

ולעומתו, הרא"ש חולק (יבמות פרק ז סי' א):

וייראה, דדווקא בקרקע הוא דאמר דמכר הבעל קיים עד שעת טריפה, שהארץ לעולם עומדת, ואין לאשה הפסד

אלא טורח, שצריכה לחזר אחרי בתי דינין...

אבל המכנסת נדונייתה במטלטלין של כסף וזהב ובגדים, אין הבעל יכול למוכרו, אף על פי שיש לבעל נכסים..

דהיא חפצה יותר בשבח בית אביה.. וכל שכן שאין בעל חוב נוטלן.

עמדה הפוכה זו של הרמב"ם והרא"ש לגבי מטלטלין, לעומת דעתם בקרקע היא תמוהה גם ללא טענתנו במאמר, אך היא מתעצמת - מדוע, לפי הרמב"ם, מכירת מטלטלין של נכסי צאן ברזל מועילה אם הוא מפקיע את יסוד בעלותו על הנכס בעצם המכירה?

וכן לרא"ש, מדוע לא יוכל הבעל למכור את נכסיו הוא? הרי לדעת הרא"ש נכסים אלה הם שלו!

סיכום

ראינו שתי גישות בראשונים למעמד נכסי צאן ברזל:

דעת הרמב"ם היא שבעלות הבעל בנכסים היא דינית-אישותית, ועל כן היא מותאמת לרמת האישות של הבעל באשתו. גם האחריות אינה חוב רגיל אלא חוב אישותי.

דעת הראב"ד והרא"ש היא שבעלות הבעל בנכסים היא הסכמית-קניינית, ועל כן היא בעלות מוחלטת. גם החוב תמורת הנכסים הוא חוב רגיל, והנכסים הם אפותיקי מפורש לחוב זה.

נסכם את הנפקא מינות בטבלה³²⁴:

דעת הראב"ד והרא"ש - קניין	דעת הרמב"ם - בעלות אישותית	
קיים עד שימות או שיגרש	אין המכירה כלום	מכר הבעל את הנכסים
אינה גובה	גובה	גביית מזונות אלמנה מנכסי צאן ברזל
אפשר גם בלי הסכמת האשה*	אי אפשר בלי הסכמת האשה	הפיכת נכסי צאן ברזל למלוג
לא צריך קניין	צריך קניין	מחילה על האחריות
יורש	אינו יורש	ירושת אשתו ספק מגורשת
אוכל	אינו אוכל	יבם בפירות נכסי צאן ברזל
יורש הכל	יורש חצי	יבם בירושת נכסי צאן ברזל

³²⁴ במקום שאין הדין מפורש אלא מסתבר, יצויין ב*.